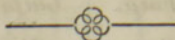

ԽԱԼԻՊԵԱՆ ԻՇԽԱՆԻՆ ԱՐԱԾ ԲՈՐԵՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԸ (*).

Շատ ժամանակ անցաւ այն ատենէն՝ որ վերջին անգամ խօսած էինք Խալիպեան Իշխանին վերայ: Այդ երկար միջոցը շատ տեղեր ճանապարհորդեցի, շատ Հայեր տեսայ զանազան տեղերէ, եւ շատ խօսակցութիւնքի . . . Բայց զարմանալին այն է՝ որ չըգտայ այնպիսի Հայ (Տփլիսեցւոյ, Աթաբեխանցւոյ եւ Ղզլարեցւոյ մէջ) որ չգնահատէ Իշխանին անմոռանալի բարերարութիւնը: Ուրիշ երկրի Հայերը զարմացմամբ կըխօսին Իշխանին անօրինակ ազդասիրութեան վերայ, եւ շնորհակալութեան արտասուներ կ'ըլծալին նոցա աչքերէն: Հարուստ Տփլիսեցի Հային մէկը «Տօ, կըսէր, էսպէս զատ կ'ըլլի, կէս միլիոն փող է տուել. Աստուած կ'իտենայ, էսպէս մարդ չի իլիլ քաղքումը (այսինքն Տփլիսին մէջ)»: Ղզլարցի առաջին կարգի վաճառականներէն մէկը պատահելով ինձ Մոսկով մէկ իշխանի մը տենը՝ շատ հարցմունքներ առաջարկեց նոր Նախիջևանին վերաբերեալ, եւ վերջապէս խօսքը դադարեցուց Խալիպեան Իշխանին վերայ. փառք Աստուծոյ, կըսէր Հայկայ պատուական որդին՝ որ Հայաստանի մութ եւ խաւար հորիզոնին վերայ սկսան երեւնալ այդպիսի լուսաւոր աստղեր, ինչպէս ձեր ականաւոր Իշխանը. հազար փառք, կըշարունակէր ազգասէր Հայը, որ Հայաստան շուտով կարելի է կարթըննայ իւր խոր քրնէն եւ կ'մոռանայ իւր տրամութիւնը . . .

Վերջապէս պատահեցաւ ինձ խօսիլ ի Խարքով Համալսարանի Բրոֆեսսորներուն հետ, եւ նոցամէն մէկը այսպէս կ'ըստէր. «Մեր լայնածաւալ տէրութիւնը, ուր այժմ 70 միլիոնէն աւելի բնակիչ կ'համարուի, այդպիսի մարդիկ՝ ինչպէս ձեր իշխանը՝ քիչ ունեցել է. ուրեմն որպիսի բազաւորութիւն ձեզ համար՝ որ կոոր մը ազգի

մէջ հանդիսացաւ այդպիսի մարդ, եւ իւր բարերարութիւնը ցոյց տուեց՝ որ ամենագոյն է՝ ողջ ժամանակին. գիտեն արդեօք ձեր Հայերը այդպիսի իշխանին պատիւը, գինը: — Գիտեն, Բրոֆեսսոր, ասացի: Ի՞նչ պէտք էր ասէի. միթէ իմ ազգիս անմիաբանութիւնը, երկպառակութիւնը, ապերախտութիւնը, ինքնասիրութիւնը յայտնէի այլազգի ուսեալին գիմացը. բայց սիրտս խռոված, հոգիս տխուր՝ ինչէր կըմտածէր ներսէն . . . Ինչո՞ւ չլինէինք մենք Հայքս մէկմէկու եղբայր. ինչո՞ւ չբնակէր մեր մէջը ճմարիտ սէր, միաբանութիւն, մէկ հոգի, մէկ զգացմունք. ինչո՞ւ չկարկառէինք մէկմէկու իսրտէ մեր ձեռքը, ինչո՞ւ չբանայինք մեր գբաւնը, ինչո՞ւ չզոհէինք մեր արծաթը՝ մեր կարողութեանը համեմատ Այդ դեռ մեծ ցաւ չէ. հապաատկէ զատ մենք մեր կարծ խելքովը այդպիսի մարդոց վերայ դատողութիւն կանենք՝ որոնցմէ շատ հեռու եմք ամենայն կողմանէ. ինքնահաւանութիւններս կ'փակէ մեր աչքը, ինքնասիրութիւններս կանարդէ ուրիշի արժանաւորութիւնները. տեսնեմք ինչ արած ունիմք մենք մեր կեանքին մէջը. տեսնեմք ո՞ւմ շնորհակալութեան արտասուները թափած են մեզ համար . . .

Ահա այժմ տեսաք, Նախիջևանցիք, ինչ կարծիք ունին Խալիպեան Իշխանի վերայ ուրիշ տեղի Հայերը կամ այլազգիք: Այժմ շատ հետաքրքրական բան է իմանալ թէ ինչ է պտտածաւը՝ որ ուրիշ տեղի Հայերը կընդունին իշխանին բարերարութիւնը, եւ բոլորովին կ'զնահատեն. միթէ այդ ուրիշ տեղի Հայերը առաւել կ'ըլծեալ են՝ քան թէ Նախիջևանցիք:—Չեմ կարծեր: Կամ թէ նաեւ Նախիջևանցւոյ մէջ, եթէ խօսիս տան մարդոյ հետ, կարելի է վեցը կ'զնահատեն Իշխանին գործերը, եւ չորսը չեն գնահա-

(*) Shu 1863 րուականի 214—215 էջերը:

տեր. ուրեմն միթէ գնահատողները առաւել կրթեալ են՝ քան ապերախտները: Դարձեալ չեմ կարծեր: Ուրեմն այստեղ պէտք է փնտռել մէկ ուրիշ պատճառ մը՝ որ ումանք երախտագէտ են, եւ ոմանք ապերախտ:

Վերոյիշեալ Բրոֆեսսորին մէկ միտքը շատ խոր եւ զարմանալի միտք է: Իրաւի սրբան կոտեսնեմք կամ կլսեմք թէ այս կամ այն մարդը բարերարութիւն է արել Տէրութեանը կամ ազգին. բայց այդ բարերարութիւնը գրեթէ միշտ կլինի բարերարին մահուանէն յետոյ. որպէս թէ կեանքի ժամանակ չեն կարողացած բաժնուիլ իւրեանց փողերէն յօգուտ մարդկութեան. այդ պատճառաւ երեւելի Բրոֆեսսորն ամենադժուար բան կհամարի բարերարութիւնը ողջութեան ժամանակ: Երբ այս հանգամանքը միտքերս բերեմք՝ սրբան պէտք է զարմանամք Խալիպեան Իշխանին առատաձեռնութեանը եւ ճշմարիտ ազգասիրութեանը, որ ողջութեան ժամանակը կարողացաւ այդպիսի մեծ բարերարութիւն անել իւր ազգին, մտածելով որպէս խելացի մարդ՝ թէ յետ մահուանս ինչ պէտք է զգամ եւ ինչ տեսնեմ: Ճշմարտապէս՝ ամենայն բարերարութիւն որ նշանակուած է յետ մահուան՝ դժուար գործ է. պատճառը, մեռնելէն յետոյ փողին տիրոջը համար բոլորը մէկ է՝ թէ նորա փողը Փիլիպպոսին ձեռքն է անցել՝ թէ Մարկոսին. որովհետեւ նա բան չպիտի զգայ անդիի աշխարհէն... Բայց կեանքի ժամանակ, երբ փողը այդքան պատիւ ունի եւ փառք, երբ նա մեքենայ է՝ որ անով կպըտըտի բոլոր աշխարհս, հանել իւր սնտուկէն հազարներ, հարիւր հազարներ եւ զոհել անգարծ, ահա ամենադժուար գործ, գործ արժանի զարմացման, գործ՝ որ շատ եւ շատ սակաւ կպատահի, ոչ թէ մեր սակաւթիւ ազգին մէջ միայն, այլ եւ բոլոր աշխարհիս վերայ:

Այս գրածներուս հակառակ, կարելի է նախիջեւանցիք այսպէս կպատասխանեն. «Էյ աղէկ ամա, ինչո՞ւ հապա տարաւ վար. «ժատունը Քէֆէ կանգնեց. հոս ըլար նէ ինչ. «պէս աղէկ կըլար. հոս հալիս շատ է»: Առաջինը, պատուական քաղաքացիք, վարժատան Քէֆէ կանգնուածին պատճառը Խալիպեան Իշխանը չէ, այդ Կայսեր կամքն է: Ինձ ինքն Գերապատիւ Սրբազան Առաջնորդըն հաղորդեց՝ նախիջեւան պատահած ժամանակիս, թէ Կայսրը հարցրեր է զԱռաջնորդը՝ թէ ո՞ւր միտք ունիք կանգնել վարժատունն: Սրբազան Առաջնորդն խնդրեր է Կայսեր կամքը, ու Կայսրն խորհուրդ տուել է կանգնել իԹէոդոսիա՝ խոստանալով Թէոդոսիա պատահած ժամանակին՝ այցելութեան եւս դալ, որպէս եւ կատարեց յետոյ: Երկրորդ՝ քաղաքի բազմութեան շատութիւնը մեծ ազդեցութիւն չունի վարժատան վերայ. որովհետեւ ուղեցողը կարող է ամենայն տեղէ ուղարկել իւր զաւակը՝ եթէ սրտին մէջը կայ ուսման սէրը: Եւ երրորդ՝ նպատակը չխափանուիր՝ եթէ այստեղ կամ այնտեղ կանգնուած լինի ուսման տաճարը:

Արդ, ո՞վ նախիջեւանցիք, վաղեցէք խումբախումբ որոնել տեղի լայնարձակ ձեր քաղաքին մէջը, կառուցէք արձան անմահ բարերարին, ինչպէս որ նա կառոյց ձեզ համար ճեմարան հոյակապ: Նա չխնայեց ձեր օգտին համար եւ ոչինչ. դուք եւս մի խնայէք նորա փառաց համար: Նա միայն ինքն աշխատեց վաղեցէք միայն նորա համար: Նա կեանքի ժամանակը աւարտեց իւր անմահ գործերը, դուք եւս նորա ողջութեան ժամանակ ցոյց տուէք ձեր երախտագիտութիւնը... Վաղեցէք, մի յապաղէք. ապա թէ ոչ՝ կդան այլազգիք, կկանգնեն նմա այդ արձանը, եւ դուք կմնաք անարգեալք, ապերախտք...

Ի Տիեապոսիկ.
Ի 45 Յունիսի, 1864.

Բժիշկ Ա. ՇԼԹԵԱՆՅ.